

foto: Sandra Greeuw

Het **Verborg**en Erfgoed van **Drie**, of hoe cultuurhistorie het natuurbeheer kan verrijken

Cultuurhistorie krijgt steeds meer aandacht, ook in het natuurbeheer. Hoewel er al veel cultuurhistorische kennis voorhanden is, is nog veel erfgoed letterlijk verborgen, bleek tijdens een veldsymposium in Drie, een oud buurtschap bovenop de Veluwe stuwwal. En dat is jammer, omdat het beheer van een gebied er vaak rijker van kan worden.

Wie vanaf Ermelo de stuwwal opfietst, op weg naar Drie, ziet een bijna achteloos rondgestrooide verzameling cultuurrelicten - sommige springlevend, anderen niet meer dan een stille getuige van vervlogen tijden: laantjes met statige bomen, villa's, bewegwijzerde fietspaden, recreatieparken, een zandpad, grafheuvels, houtwallen, roestig prikkeldraad en een merkwaardig wallencomplex annex afgraving, dat bij nader inzien het circuit van Motorcrossvereniging Vol Gas blijkt te zijn. Stuk voor stuk zijn het de fysieke weerspiege-

lingen van hoe de mens zich dit stukje Veluwe in de loop van de tijd heeft toegeëigend. Drie zelf, bovenop de stuwwal, is een oud buurtschap, waarvan de bewoningsgeschiedenis waarschijnlijk tot de verre prehistorie teruggaat, blijkt uit recent onderzoek (zie kader Veluwemassief meer dan natuur alleen). Dat is opmerkelijk, want lange tijd is gedacht dat de eerste bewoners niet bovenop de stuwwal woonden, maar aan de voet ervan. Voor wie dat allemaal niet weet ligt Drie er tegenwoordig vooral bij als een idyllisch toeristenplaatje, midden in de bossen, met akkers en een schapenwei, een diepe poel, wat houtwallen, bloesemend hoogstamfruit en een verzameling rustieke boerderijtjes. Aan de rand van het buurtschap ligt Het Boshuis - een tot restaurant verbouwde boerderij uit 1765, met roodwit geblokte gordijntjes en nostalgische prullaria aan de wanden. Volgens de overlevering vond op de deel - waar nu de eettafeltjes staan - de holt-spraakplaats van Maalschap het Speulderbos, de vereniging van eigenaren die het bos rond Drie eeuwenlang beheerde. Een toepasselijker locatie was er dan ook bijna niet denkbaar voor

◀ Symposiumdeelnemers op een grafheuvel bij Drie

een symposium over cultuurhistorie en natuurbeheer, zei dagvoorzitter Dingeman Boogert van het ROB tijdens zijn welkomstwoord aan de meer dan tachtig deelnemers.

Behoeft

Directe aanleiding voor het symposium, vertelde initiatiefnemer Patrick Jansen van Probos, was de publicatie van het boek 'Historische Boselementen' dat in 2005 verscheen. 'We hebben gemerkt,' vertelde Jansen, 'dat er heel veel behoefte aan dat soort kennis is, en die kennis willen we graag uitdragen.' In een historische reuzen hink-stap-sprong liet Jansen vervolgens zien wat je zoal aan erfgoed in bossen kunt aantreffen - als je goed kijkt tenminste - variërend van de celtic fields en grafheuvels uit de prehistorie, de landweren en waskolken uit de Middeleeuwen, tot en met de lanen en sterrenbossen uit de landgoederentijd en de bundervakken, brandsingels en bomkraters uit onze recente geschiedenis.

Dat erfgoed, betoogde Jansen, kan je goed gebruiken als inspiratiebron in het beheer. Houtoogst past vaak uitstekend binnen het historische beheer van een gebied, en cultuurhistorisch beheer levert vaak waardevolle biodiversiteit op - denk maar aan hakhoutrelicten. Bovendien kan je met cultuurhistorie het streekeigen karakter van een natuurgebied benadrukken, zodat het nog aantrekkelijker wordt voor recreanten. Die aandacht voor cultuurhistorie betekent niet, zei Jansen, dat je alles moet behouden. Je moet nu eenmaal keuzes maken, al was het maar om financiële redenen. Bovendien moet je niet bang zijn om cultuurhistorie toe te voegen - want wat je nu doet is de cultuurhistorie van de toekomst. Dát je cultuurhistorische waarden verliest, is daarom niet erg, stelde Jansen. Maar het is wél erg als dat gebeurt omdat je gewoonweg niet weet wat je hebt.

Wat wil je bewaren?

Marcel van Ool van Staatsbosbeheer onderstreepte het belang van goede cultuurhistorische kennis, maar liet ook zien dat de praktijk weerbarstig is. Twee vragen vormden voor Van Ool de kern van de problematiek. Hoe bepaal je, in de eerste plaats, wat je wilt bewaren, en wat niet, zowel binnen een terrein als op landelijk niveau. Voor het Brabantse natuurgebied De Geelders liet Van Ool dat praktische dilemma

Initiatiefnemers

Het symposium Verborgen erfgoed in het bos - cultuurhistorie als inspiratiebron bij aanleg en beheer was een initiatief van Stichting Probos in samenwerking met de afdeling cultuurhistorie van de provincie Gelderland en projectbureau Belvedere. Directe aanleiding was de publicatie van het boek 'Historische Boselementen - geschiedenis, herkenning en beheer' dat Probos samen met Het Geldersch Landschap in 2005 uitbracht. Het bevat honderden voorbeelden van verborgen erfgoed in bosgebieden. Voor de afdeling cultuurhistorie van de provincie Gelderland is het symposium onderdeel van het project Veluwe Massief meer dan Natuur alleen (zie elders in dit artikel). Projectbureau Belvedere werkt sinds 2005 onder de titel Cultuurhistorie Natuurlijk aan een uitgebreid programma rond cultuurhistorie en natuurontwikkeling. In de februari-special van het Vakblad is dieper ingegaan op de eerste resultaten van dat programma. Voor meer informatie over het symposium, publicaties of achtergronden kunt u contact opnemen met Patrick Jansen van Probos (patrick.jansen@probos.net), Femke de Roode van de afdeling cultuurhistorie van de provincie Gelderland (f.de.roode@prv.gelderland.nl) of Sandra Greeuw van projectbureau Belvedere (s.c.h.greeuw@minInv.nl).

Veluwemassief - meer dan natuur alleen: landschapshistorische vijfhoek

'Veluwemassief - meer dan natuur alleen' maakt deel uit van de cultuurhistorische beleidskaart van de provincie Gelderland. De afdeling cultuurhistorie wil met het project bekendheid geven aan het feit dat het Veluwemassief niet alleen een rijke natuur herbergt, maar ook een rijke cultuurhistorie kent. Hoewel de terreinbeheerders en boseigenaren een groot besef hebben van die brede cultuurhistorische rijkdom, en daarmee in het beheer van hun terreinen al rekening houden, blijven er volgens projectleider Femke de Roode van de afdeling cultuurhistorie in de praktijk nog teveel kansen liggen. Daarom wil de afdeling de integratie tussen cultuurhistorisch erfgoedbeheer en natuur- en landschapsbeheer bij terreinbeheerders verder helpen ontwikkelen. In 2004 heeft de afdeling daarom een enquête laten uitvoeren onder terreinbeheerders (zie kader resultaten enquête). Het project Veluwemassief - meer dan natuur alleen is in 2003 opgezet, in samenwerking met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek. Gestart is met een pilot op de West Veluwe (omgeving Drie). De pilot is experimenteel en multidisciplinair van aard. Vanuit de landschapshistorische vijfhoek (archeologie, historische geografie, historische bouwkunde, aardkunde, historische ecologie) hebben diverse partijen het gebied gedetailleerd geïnventariseerd. Deze inventarisatie heeft veel nieuwe gegevens én nieuw vragen opgeleverd en deze worden momenteel door Jan Neeffjes van Bureau Overland in opdracht van de provincie vertaald naar de landschapsbiografie van Drie. Neeffjes presenteerde tijdens het symposium de eerste resultaten daarvan. In een volgend nummer van het Vakblad komen de resultaten van dit onderzoek uitgebreid aan bod. Meer informatie kunt u opvragen bij projectleider Femke de Roode, tel. 026 - 359 97 78; f.de.roode@prv.gelderland.nl.

Resultaten enquête onder Veluwe terreinbeheerders en boseigenaren

Om zicht te krijgen op de mogelijkheden en knelpunten bij de integratie van cultuurhistorie in natuurbeheer en -ontwikkeling, heeft Overland in opdracht van de provincie Gelderland in 2004 een enquête gehouden onder terreinbeheerders en boseigenaren. Belangrijkste conclusie was dat er in het huidige terreinbeheer groeiende (professionele) aandacht is voor cultuurhistorie. Bekende cultuurhistorische waarden worden beschermd. Maar de toegenomen aandacht voor cultuurhistorie blijkt soms lastig in praktijk te brengen. Knelpunten zijn er op de volgende vlakken:

- _ Provinciaal beleid. Hoewel er in theorie beleidsmatig ruimte is voor de integratie van cultuurhistorie in het natuurbeheer op de Veluwe is de beleidsmatige afstemming in de praktijk (vaak) nog onvoldoende. Dat levert soms tegenstrijdigheden of onduidelijkheden op.
 - _ Kennis. Er is al veel cultuurhistorische kennis aanwezig, in ieder geval op beleidsniveau. Desalniettemin is er behoefte aan meer, beter gestructureerde en beter toegankelijke (digitale) cultuurhistorische kennis.
 - _ Van kennis naar keuze. Het is voor ontwerpers en beheerders soms lastig om de bestaande kennis om te zetten in inrichtings- en beheerskeuzes: welke cultuurhistorische waarden en welke terreinen krijgen prioriteit?
 - _ Geld. In zijn algemeenheid zijn de vergoeding voor 'cultuurhistorisch natuurbeheer' (via het Programma Beheer) gering, en de kosten en arbeidsinzet hoog. In de afweging met andere beheersdoelen (natuur, houtproductie, recreatie) kan cultuurhistorie daarom niet altijd de aandacht krijgen die de beheerder het zou willen geven.
- Partijen zien ook kansen: voor de Veluwe staan er grote projecten op stapel, zoals Veluwe 2010, de reconstructie en het Nationale Landschap, die geld en ontwikkelingen met zich meebrengen waar op ingespeeld kan worden. Beheersplannen worden aangepast en op veel plekken zal de komende tijd natuur worden ontwikkeld. Dat biedt aanknopingspunten om cultuurhistorie nog meer te integreren in inrichting en beheer. Vaak gaan cultuurhistorische doelen bovendien goed samen met natuurdoelstellingen. Op de Veluwe is het speelveld overzichtelijk en partijen zijn geïnteresseerd in samenwerking en kennisuitwisseling.

zien. De Geelders is een van oorsprong planmatig opgezet rabattenbos van zomereiken, waarvan de bast werd gebruikt als looistof voor de leerindustrie. Met het verdwijnen van die industrie raakte het gebied in onbruik: de greppels liepen vol blad, de dreven vervielen en het eikenbos werd veertig jaar niet onderhouden; bovendien raakte het gebied verdroogd. Voor het nieuwe beheersplan inventariseerde Staatsbosbeheer de cultuurhistorie, maar om allerlei redenen koos ze uiteindelijk voor een meer procesgericht beheer met grote grazers en natuurlijk bosbeheer. Alleen één van de dreven werd gereconstrueerd. 'Als we overal dergelijke keuzes maken,' zei Van Ool, 'gebeurt er met de duizenden hectaren Nederlands rabattenbos misschien wel hetzelfde als met de blauwgraslanden: die waren vroeger heel algemeen, maar omdat we op landelijk niveau geen gebieden hebben aangewezen waar ze beschermd moesten worden, zijn ze nu bijna overal verdwenen.' Daarom, opperde Van Ool, moeten we maar eens te rade gaan bij Monumentenzorg, die met die afweging - wat behouden we wel en wat niet - veel ervaring heeft.

Van Ools tweede dilemma was de vraag hoe je het beheer van cultuurhistorische waarden financiert, want anders dan voor restauratie is er voor (jaarlijks) terugkerend cultuurhistorisch

beheer gewoonweg veel te weinig geld. En dat beïnvloedt de keuze voor het type beheer natuurlijk ook weer.

Ook bij nieuwe bossen

Dat cultuurhistorie niet alleen van belang is voor het beheer van bestaande bos- en natuurterreinen, kwam vervolgens aan bod in de bijdrage van Leen Kuiper van Probos. Cultuurhistorie kan ook een belangrijke inspiratiebron zijn bij de aanleg van nieuwe bossen op landbouwgronden. Toch gebeurt dat eigenlijk nauwelijks, constateerde Kuiper, die in de afgelopen jaren bijna tweehonderd plannen beoordeelde. Belangrijkste oorzaak is dat cultuurhistorie voor bebossers en adviesbureaus nog geen vanzelfsprekend aandachtspunt is. Ook de invulling van de LNV-regeling voor nieuw bos stimuleert boscijneren niet. Zo is er geen compensatie voor het vrijlaten van een bestaande houtwal, waardoor nieuwe bospercelen helemaal worden volgeplant. Kuiper liet talrijke gemiste kansen zien die eenvoudig benut hadden kunnen worden. Waarom zou je een nieuw pad bijvoorbeeld niet over een oud tracé laten lopen? Gelukkig zijn er ook goede voorbeelden, constateerde Kuiper, zoals op Landgoed Het Grootveld bij Buren en op Het Martinusveld bij Raalte. Om meer aandacht te vragen voor

cultuurhistorie bij bosaanleg wil Probos in samenwerking met Het Geldersch Landschap een voorbeeldproject starten. Ook wordt het boek 'Aanleg van geïntegreerde bossen' aangevuld met een bouwsteen cultuurhistorie.

Struinend het bos in

's Middags was het tijd om met eigen ogen het bosgebied rond Drie te bekijken, het verborgen erfgoed op te sporen en na te denken over de vraag wat dat voor het beheer zou kunnen betekenen. De deelnemers waren door Jan Neefjes van Bureau Overland al in grote lijnen ingewijd in de rijke en bijzondere geschiedenis van Drie (zie kader Veluwemassief meer dan natuur alleen), en onder leiding van gebiedskenners verdwenen drie deelnemersgroepen struinend het bos in.

Op verschillende locaties kregen de deelnemers de tijd om het bos eerst zelf te onderzoeken, waarna ze terug kwamen met allerhande observaties. Op één locatie bijvoorbeeld stonden merkwaardig kromgegroeide beuken, die vanaf een bepaalde hoogte vertakt waren. Hier en daar stond wat hulst, en van de eiken, die hier oorspronkelijk ook gestaan moeten hebben, waren alleen nog wat omgevallen exemplaren te zien. Het beukenbos werd begrensd door een wal, met aan de andere kant een rationeler

Excursiedeelnemers in het dansende bomenbos bij Drie

ingeplant bos.

Het bos waarin we stonden, vertelde Neeffes, wordt boombos genoemd, en heeft daar waarschijnlijk sinds mensenheugenis gestaan. Het is steeds op natuurlijke wijze verjongd en heeft een nagenoeg onverstoord bodem, waardoor resten van grafheuvels en een juist ontdekt celtic field goed bewaard zijn gebleven. De kromme beuken, die ooit door een dichter de dansende beuken zijn gedoopt, zijn het directe gevolg van het beheer. Waarschijnlijk zijn de rechtere exemplaren geogost, waardoor open, zonnrijke plekken in het bos ontstonden, waar de overgebleven bomen weer naartoe groeiden. Ook het begrazen en beplaggen van het gebied kan daaraan hebben bijgedragen, aldus Neeffes - waarmee het boombos dus bij uitstek een voorbeeld is van een 'cultureel' bos.

Hoe rijk - en goed verborgen - het erfgoed soms was, bleek uit het feit dat de deelnemers vaak lang niet alle cultuurhistorische waarden hadden ontdekt, terwijl ze er middenin stonden.

'En heeft u ook die laagte ontdekt?'

'Welke laagte?'

'Waar u nu in staat.'

'Dit hier?'

'Ja' - en dan bleek het te gaan om de resten van een oud karrenspoor of een uitgegraven leemader.

Combineren tot een logische en samenhangende beheersstrategie

Het opvallendste van de veldexcursie was misschien wel dat de deelnemers veel ideeën hadden over de vraag wat je met die cultuurhistorische waarden in de praktijk kon doen - behouden, herstellen, laten vervallen, een informatiepaneel erbij - maar dat het heel lastig bleek om die brede waaier aan ideeën te combineren tot één logische en samenhangende beheersstrategie; daarvoor liepen de visies en persoonlijke voorkeuren teveel uiteen. En daar lag - om terug te keren bij de inleiding van Van Ool - misschien wel de grootse uitdaging voor

de toekomst van het 'cultuurhistorische natuurbeheer': hoe kom je van cultuurhistorische kennis tot een onderbouwde keuze voor de inrichting en het beheer van een terrein? Dat bleek nog eens overduidelijk, toen de voormalige beheerder van de bossen rond Drie vertelde dat hij de geschiedenis van het boombos goed kende. Maar in de praktijk, zei hij, heeft Staatsbosbeheer in dit deel gekozen voor procesgerichte natuur, wat door een criticus smalend als 'klapstoelbeheer' werd omschreven. 'We grijpen niet in, nee,' erkende de man van Staatsbosbeheer. 'Tussen nu en honderd jaar storten de oude beuken in, ontstaan er kale plekken en komt de variatie weer terug. Lariks, wintereik en berk krijgen dan een kans,' zei hij - hoewel anderen in de groep dat betwijfelden. 'Maar de keuze voor dit type beheer betekent inderdaad dat het boombos verdwijnt, ja.'

Hans Bleumink, freelance journalist

ADVERTENTIES

Silve Bureau voor Onderzoek
Advies en Informatievoorziening in
Bosbouw en Natuurbeheer

Generaal Foulkesweg 39 • 6703 BL Wageningen • T: 0317 418962 • E: post@silve.nl • Website: www.silve.nl

**Vakbekwame ondersteuning
en uitvoering van:**

- Bleswerk
- Beheeradviezen
- Bosinventarisatie
- Directievoering en Toezicht
- Rondhouttaxaties en -verkoop

**van Drie
bosbeheer**

Veluwestraat 67, 6813 EB Arnhem t 026-3554188 f 026-3554187
www.vandriebosbeheer.nl co@vandriebosbeheer.nl

**hét tijdschrift in Vlaanderen
over duurzaam bosbeheer**

BOS revue

Wetenschappelijk onderzoek wordt vertaald naar praktische toepassingen op het terrein met tips en suggesties voor verschillende beheertypes, ... kortom alles wat je als bos- en terreinbeheerder, privé-boseigenaar, bosgroep, wetenschapper, beleidsmaker, ... wil weten over bossen en bosbeheer.

Wil je op de hoogte blijven van de bosactualiteit in Vlaanderen en meer opsteken over duurzaam bosbeheer? Vraag nu een proefnummer aan voor slechts 2 euro. Je kan ook abonneren voor het hele jaar: een jaaraabonnement kost 20 euro voor 4 nummers per jaar.

Surf naar www.vbv.be of bel 0032 9 264 90 57. Of stort 20 euro op rekeningnummer BE20 4483 6053 5156 (BIC: KREDBEBB) op naam van Vereniging voor Bos in Vlaanderen vzw, Geraardsbergsesteenweg 267, B-9090 Gontrode